

Marko Pišev

Odeljenje za etnologiju i antropologiju

Filozofski fakultet

Univerzitet u Beogradu

pishev23@yahoo.com

Ko je ko u Kraljevini SHS: Formalna analiza Cvijićeve rasprave o jedinstvu južnih Slovena

Apstrakt: Cilj ovog rada jeste da istraži uzroke i posledice ideološkog zaleđa Cvijićevih antropogeografskih i etnopsiholoških istraživanja na prostoru nekadašnjeg jugoslovenskog dela Balkanskog poluostrva. Cvijićevi intelektualni naponi za osmišljavanjem novog jugoslovenskog identiteta, za koji je smatrao da je nužno neophodan u kontekstu uspešnog ostvarenja projekta državnog južnoslovenskog ujedinjenja, polazili su, kako će ovaj rad pokazati, od etnocentričnih premisa koje su rezultovale implicitnim "naučnim" dokazima o srodnosti južnih Slovena prepoznatoj preko srpskih etničkih atributa. Shodno tome, jugoslovenska zamisao za Cvijića suštinski nije imala nad-etnički karakter, već je naprotiv, srpski etnički identitet smeštala u osnovu jugoslovenske "nacije".

Ključne reči: istorija srpske etnologije, Jovan Cvijić, kognitivna politika, Južni Sloveni, izmišljanje identiteta, Jugoslavija, Srbija

Uvod

Dvadesetovekovna predratna i međuratna vera u Nauku, pospešena optimističkim prognozama vezanim za porast primene industrije i naučnih otkrića u okviru raznih teorijskih i praktičnih domena biologije, fizike i hemije – dakle, prirodnih nauka – opravdala je i veru u to da naučni pozitivizam, "adekvatno" primenjen na bilo koji segment strukture ljudskog društva, kulture i politike, neminovno stvara egzaktne, objektivne, vrednosno neutralne "činjenice", u koje je opet, sasvim opravdano neupitno verovati. Ovo je raščistilo teren za *par excellence* društveni fenomen politizovanja "nauke", ali i formiranja čitavih odreda učenjaka koji su smatrali da ih je njihova ljubav prema Otadžbini predodredila za "misionarske" zadatke pod okriljem Nauke i Univerziteta. Njihova "misija" ogledala se u tome da ideološki angažovanim naučnim ra-

dom pokušaju da dopru do onih "istina" koje će se podudarati sa političkim interesima i/ili teritorijalnim aspiracijama njihove zemlje.

Cvijićevo ustanovljenje nove interdisciplinarnе nauke – antropogeografije – koja je predstavljala spoj znanja sasvim različitih naučnih oblasti (geografije i geologije s jedne, ekonomije s druge, a psihologije, antropologije i istorije s treće strane) između ostalog je pretendovalo da opovrgne istraživanja bečkih istraživača Balkanskog poluostrva koji "svoje studije nisu uvek sprovodili nezavisno od političkih interesa Austro-Ugarske imperije" (Nepotpisan autor 1927, 195).

S tim u vezi, Cvijić je, za razliku od bečkih naučnika, "van svake sumnje" pokazao kako su "oni elementi u kojima je skladište srpske istorijske tradicije bilo najčvršće, kroz vekove penetrirali u sve jugoslovenske zemlje: bežeći od turske najezde, oni su napustili planinske oblasti, gde su [srpske – prim. M.P.] tradicije nacionalne slobode ostale najbolje očuvane" (Nepotpisan autor 1927, 197).

Cvijićev pozitivistički metod na polju istraživanja antropogeografskih osobnosti balkanskog stanovništva uopšte, a etnopsihičkih karakteristika posebno, niti jednom nije bio prozvan da izdrži test opovrgljivosti naučno političkih stavova za čije se utemeljenje svesrdno zalagao. Ovaj, u neku ruku, Akademijom nauke i umetnosti kanonizovani srpski naučnik govorio je (i proizvodio naučne "istine") tako da, prema njegovim rečima

...logika nije jedino sredstvo kojim se dolazi do tzv. tačnih zaključaka i naročito nije jedino sredstvo kojim se iznalazi istina; jer tačni zaključci i istina nisu uvek jedno isto. Oni što logički, iz postulata izvode i nižu zaključke često ne nalaze istinu. *Uz logiku i pred logikom treba daidu moć posmatranja i intuicije, a u društvenim pitanjima i jako razvijenomoralno osećanje. Bez njih je logika suva, neplodna i često netačna* (kurziv M.P.) (Cvijić 2000, 357).

Nauka je u Cvijićevo vreme polako ali sigurno postala nezaobilazno oruđe političke strategije (Trgovčević 1986, 6). Ovo je ostavilo brojne, i čini se, nedovoljno istražene posledice u bližoj istoriji. Intelektualne, društvene i političke elite su tokom izvesnih razdoblja u modernoj istoriji evropskih društava zloupotrebljavale nauku i sam pojam "naučnosti" u svrhu pojednostavljenja društvene stvarnosti i formiranja predstava o društvenom progresu i evoluciji, ne ustručavajući se, pritom, da pribegnu instrumentalizaciji čitavih nizova predrasuda koje su – pojednostavljjujuće po sebi – imale za cilj da opišu društvo ne onakvo kakvo jeste, već onakvo kakvo bi, prema njihovom mišljenju, trebalo da bude. Ekstremističke ideje kakve su se javile u Nemačkoj sredinom XIX veka, gde su se naučnici smatrali nekom vrstom političke savesti nacije i nosiocima napretka i kulture (Trgovčević 1986, 8, takođe upor. sa Stanković 2004, 61-70), utrle su put naučno-političkim studijama koje su iz njih proizla-

zile i uslovile su nacionalističku orijentaciju nemačke nauke dovevši je do okvira preko kojih ni nauka ni ljudska mašta više nisu mogle da pređu: od fundamentalno rasističkih predispozicija, preko tvrdnji o rasnoj čistoti i superiornosti nordijskog čoveka do vere u neophodnost pročišćenja zemlje i sveta od "prljavih," "podlih" i "dekadentnih" rasa kojima je najprikladnije mesto u gasnim komorama. Sve je to bilo moguće tvrditi ne vodeći računa o povredi bilo kakvog suštinski bitnog principa "objektivne" nauke, i čak sprovodeći ozbiljna naučna istraživanja sa ciljem legitimne potvrde ovih "pozitivističkih" postulata, služeći se temama koje spadaju u domen nauka poput nacionalne istorije, istorije religije, lingvistike, etnologije, medicine i biofizičke antropologije. Rasističke teorije predstavljaju jedan od najeksplicitnijih primera instrumentalizacije široko uvreženih predrasuda u svrhu pojednostavlјivanja slike društvene "stvarnosti" i uspostavlјanja smernica dalje društvene evolucije. Pozitivizam i "naučni" rasizam nalazili su se u čvrstoj međusobnoj vezi (upor. sa Comas 1962, 284-302) nadopunjujući se u simbiozi "egzaktne" nauke i ideologije – simbiozi koja je rezultovala svojevrsnim malignitetom u samom tkivu "stvarnosti" čoveka, bio on jedinka za sebe, ili deo šireg društva.

Iako Cvijić nije imao previše toga zajedničkog sa rasističkom doktrinom, i čak je upozoravao na opreznost u polemici o rasnim tipovima (Ekmečić 1989, 509) on jeste smatrao sebe "naučnikom sa misijom", pri čemu se njegova "misionarska" odlika ogledala u sakupljanju i teorijskom uobličavanju građe koju je trebalo uklopiti u prethodno osmišljene, ideološki oblikovane kalupe.

Propagandna strategija kojom se koristio Cvijić, na vrlo dobar način je sažeta u nekoliko rečenica koje smo izdvojili iz njegovog govora održanog pred "Kolom srpskih sestara", 18. februara 1907:

Daleko u zapadnoj Bosni ima varošica Kupres, blizu dalmatinske granice. To je kraj koji ni u nemanjićko doba nije bio pod srpskom državom. Po kupreškim planinama pratio me je 1897. godine jedan siromašan srpski seljak, nepismen, bedan, proseđ, pogrbljen, skoro izgadnelog izgleda. Ne zna ništa o svetu. Tuku ga brige o teškom svakodnevnom životu. Izgledalo je da u njegovoj unutrašnjosti nema ničega drugog osim one mističnosti, kojom najprimitivniji seljak daje sebi računa o Bogu, nebu, zvezdama, smrti, itd. Jedanput smo zanoćili u planini, i sticajem prilika proveo sam s njime u razgovoru celu noć. Tada mi je, što inače sme samo na domaćem ognjištu, pored vatre, među svojim najintimnijim, otkrio svoja duboka narodna osećanja, neke stare nacionalne kliče, koje čine glavnu sadržinu njegove duše i duhovnog života. U ovom seljaku ima jasnih i jakih srpskih osećanja, i on svoju zemlju i zajednicu sa ostalim Srbima instinktivno i duboko voli. To se ne može iz njega iščupati; silno je (Cvijić 2000, 58).

Iz ovog pasusa se vidi da je Cvijić bio pre svega visokocenjeni učenjak, član Univerziteta, s ambicijama koje su premašivale Univerzitet i prelazile u polje aktivnog rada na nacionalnom osvešćenju širokih narodnih slojeva, pa tek onda naučnik.

Cvijićev idealizam i jednostrano insistiranje na integrativnim faktorima, za koje je smatrao da vode stapanju južnoslovenskih "plemena" u jedinstvenu jugoslovensku naciju, nalagao je pojednostavljenu percepciju očekivanih društvenih procesa i kratkovid uvid u budućnost državne zajednice, gde se od svake etničke grupe (Hrvata i Slovenaca ipak ponajviše, Srba ponajmanje) očekivalo da se liše svojih etničkih atributa u korist jugoslovenstva. Ovo je dovelo do svojevrstne – i dodali bismo, nerešive – šizme u Cvijićevoj političkoj misli gde je jugoslovenska ideja stajala ravnopravno s otvoreno afirmativnim stavovima prema istorijski opravdanoj, čak nužnoj, imperijalnoj misiji Srbije na Balkanu.

Cvijić – trostruki insajder

Ako bi Cvijićevo nacionalno naučno rad mogli da, pored velikog oslonca na romantičarske ideje i filozofske tokove, okarakterišemo kao nadahnut nečim specifičnijim – u smislu pripadništva određenoj etničkoj i profesionalnoj grupi u određenom prostoru i vremenu – to je onda svakako pozicija koju je Slobodan Naumović okarakterisao kao sindrom *dvostrukog insajdera* (Naumović 1998). Ovaj sindrom se – prema Naumovićevom mišljenju – javlja kao posledica više međusobno povezanih uzroka:

- Pripadnost etnologa (ili u Cvijićevom slučaju etnografa) grupi koju proučava, i deli sa njom tradiciju, jezik, dominantan sistem vrednosti, odnosno *identifikuje se* – manje ili više – *sa proučavanima*;
- Pripadnost jednoj specijalizovanoj podgrupi, koja ima zadatak da osmišljava i brani ciljeve matične grupe. Ova specijalizovana podgrupa intelektualaca silom naučnih argumenata štiti pred drugim rivalskim podgrupama interese proučavanih, odnosno funkcioniše, takoreći, kao "naučni zastupnik" dotične grupe.
- Sindrom uključuje i specifičnost političkih, ekonomskih i socijalnih uslova koji, uz determinisanost istorijskim tokovima, dodatno jačaju eventualne težnje za ideologizacijom vlastite grupe – to jest, grupe proučavanih.

Dakle, akademski nivo bavljenja nacionalnom etnologijom, između ostalog i s ciljem da se prikupljene "naučne činjenice" predstavljaju u maniru uređenog skupa kontra argumenata "naučnim činjenicama" rivalske grupe (što po sebi uključuje određeni nivo ideologizacije; u ovome se, takođe jasno ogledaju specifičnosti političkih uslova i determinisanost istorijskim tokovima) – rezultuju sindromom dvostrukog insajdera.

Šta to zaista znači biti dvostruki insajder u društvenoj nauci toga doba? Čini se da, u Cvijićevo vreme, etnologija nije bila od tako minornog značaja za nacionalna pitanja male, kulturno i etnički homogene balkanske države, ekonomski i društveno nerazvijene u odnosu na ostatak Evrope, opterećene uz to

političkim programom koji je pretio da ugrozi teritorijalni integritet susednih monarhija i na severu i na jugu. Upravo je nacionalni program Srbije Cvijiće-ovog vremena – prelazak iz XIX u XX vek – zajedno sa svim što je u sebi sadržavalo element nacionalnog, bio od velike važnosti za državnu politiku te zemlje, koja je koristeći se romantičarskim diskursima kao setom ključeva za prevazilaženje nacionalne inferiornosti, od samog sticanja nezavisnosti težila stalnom teritorijalnom širenju. Istorija i etnografija upotrebljavale su se kako u unutrašnjoj, tako i u spoljašnjoj propagandi kao nauke preko kojih je bilo moguće "dokazati" pravo jednog naroda na sporne teritorije drugih, susednih naroda, čime je nauka postala u velikoj meri instrument nacionalističkih, kao i hegemonističkih težnji.

Etnografska građa je, dakle, u sebi nosila sposobnost da se – vešto predstavljena – preinači u politički argument, i to onaj sa ekspanzionističkim predznakom. Cvijić je bio utoliko širokih pogleda da je uviđao značaj javnog mnjenja vodećih – naročito Zapadnih – svetskih sila za pitanja anonimnih, ili u najboljem slučaju izrazito stereotipiziranih nacija oformljenih nauštrb oslabljenih imperija u "zabitima Evrope". S tim u vezi, on naglašava da bi o "našim narodnim pitanjima" trebalo "obaveštavati naučne krugove i javno mnjenje u svetu. (...) Osobito vredi obavestiti prosvetenu žurnalistiku zapadne i srednje Evrope, naročito zapadne Evrope, koja je od najvećeg uticaja na akcije svojih zemalja i internacionalna pitanja"¹ (Cvijić *n.d.*, 64). Cvijić je još u ovom javnom govoru predvideo ulogu koju će nauka odigrati u preoblikovanju granica Evrope nakon Prvog svetskog rata. Imajući s pravom puno poverenje u naučnu argumentaciju kao jedno od legitimnih sredstava za ispunjenje nacionalnih ciljeva, on je nastojao da ukaže na štetnost upuštanja mladih ljudi, naročito studenata, u svakodnevne političke igre, ističući prednost "prave politike" – viših narodnih težnji, spram individualnih partijskih koristi: "Ne mislim da se treba oružati odbojnošću prema pravoj politici, prema (...) mnogobrojnim teškim problemima svog naroda. Naprotiv, poznato je (...) koliko ja polažem na pravo političko vaspitanje za narodna i društvena pitanja" (Cvijić *n.d.*, 46). Dalje, on nastavlja: "Budite uvereni, da odbacivanjem partizanstva i partijskih organizacija nećete zanemariti politiku i političko vaspitanje. Naprotiv, tek ćete onda moći mirno i razumno misliti o pravoj politici, o pravim pitanjima Srbije i srpskog naroda. Posle škole morate se već i inače odmah i većinom vezati za pojedine političke organizacije" (Cvijić *n.d.*, 54).

Poznato je u kojoj je meri sam Cvijić bio povezan sa vlašću i kakav je autoritet imao čak i među tvrdokornim političarima kakav je bio, recimo, Pašić (Trgovčević 1975, 174). Dakle, on se stvarno jeste bavio "pravom" politikom, u tom smislu što je, makar posredno, kao faktor čije će se zahtevano stručno mišljenje uvek uzeti u razmatranje, a neretko i u sasvim ozbiljno razmatranje, mogao da, makar posredno, utiče na odluke o izvesnim političkim potezima. U skladu s tim, Cvijić bi se možda mogao nazvati *trostrukim*

insajderom, jer je pored pripadnosti i identifikacije sa zajednicom proučavanih, zatim, pripadnosti visokim naučnim krugovima gde je, kao univerzitetski profesor i čovek od ogromnog naučnog integriteta, mogao gotovo samostalno da "proizvodi etnografsku stvarnost" onako kako njemu odgovara. Cvijić je bio uključen i u svet politike, učesćem u propagiranju srpske nacionalne svesti na unutrašnjem, ali i legitimnosti teritorijalnog širenja Srbije na spoljašnjem planu.

Cvijić patriota

Važno je ipak dati odgovor na pitanje šta je Cvijić smatrao da sama reč "patriotizam" znači. Iz njegovog govora održanog u februaru 1907. godine vidi se da je on imao jedan složen odnos prema ovoj temi. Kao ličnost od velikog javnog uticaja koja nastoji da se kloni golih patriotskih fraza, ili kako je on to nazvao "patriotskog brbljanja" (Cvijić, *n.d.* 65). Cvijić je razvio jedan gotovo poetičan, ideal-tipski model patriotizma, usmeren odozgo nadole, od elite ka narodnim masama. Izvor tog patriotizma počinjao je na Univerzitetu odakle se, prema njegovoj zamisli, trebalo slivati na ostale slojeve inteligencije, da bi na kraju uspeo da pobudi u celom narodu "jedinствeno patriotsko čulo", na osnovu koga bi svi članovi nacionalne zajednice pri svakoj javnoj akciji pomišljali na interese celine. Ili, sasvim njegovim rečima: "Taj patriotizam treba da je deo života svakog pojedinca (...) njime treba da je prožet život svake, pa i najskromnije ličnosti u državi. Treba da uđe u krv (...) i to (...) tako da (...) [ne bude] stvar razmišljanja već instinkta. Svaka žrtva, koja se učini, treba da je učinjena prirodno, spontano i ne sme niko doći ni na pomisao da bi mogao drugačije raditi. (...) Svaki mora da instinktivno stavi narodnu celinu i njene interese ispred sebe i svojih ličnih interesa" (ibid).

Cvijićeva vizija, nije, dakle, bila daleko od vizije nacionalizma u kategorijama "krvi i tla" mada se on, bar prema njegovim rečima, ograđivao od svake upotrebe šovinističkih nastupa i žargona (Cvijić, *n.d.* 66). Još jedna interesantna činjenica je da je on gajio izuzetno afirmativan odnos prema evropskom Zapadu i SAD-u, možda čak i afirmativniji nego prema "svetoj" Rusiji, i to ne samo zbog vodećeg uticaja na "internacionalna pitanja" kako je gore napomenuto, već i zbog izvesnog korpusa oplemenjujućih kulturnih i civilizacijskih tekovina zapadnih naroda za koje je smatrao da srpskom društvu nedostaju. On, dakle, opaža da je srpski seljak o kojem, inače, piše sa velikim romantičarskim zanosom i nacionalnim poletom – unekoliko civilizacijski nedovršen, odnosno da u njemu ima još mnogo toga što bi se moglo obogatiti nekom vrstom društveno-političke osmoze između Srbije i Zapada. Međutim, on je svestan i da se stvari moraju rešavati korak po korak. U rektorskom govoru iz 1907. Cvijić ističe:

"Naš narod je (...) u stanju velike uzrujanosti koju izazivaju političke prilike (...) Omladina oseća i učestvuje u tim narodnim nevoljama i zato se na našim đacima stranih univerziteta oseća ta ista uzrujanost; (...) To je glavni razlog (...) što naš narod ne daje za naučni i kulturni pokret čovečanstva, onoliko koliko bi po svojim sposobnostima mogao dati. To se može popraviti samo stvaranjem velike narodne celine (kurziv M.P.) i time stvaranjem onih širokih osnova za miran naučni i kulturni rad" (Cvijić, *n.d.*, 52).

Da ne bismo za sada ulazili u ono što Cvijić podrazumeva pod stvaranjem velike narodne celine, vratićemo se na još jednu značajnu primedbu koju je Naumović vezao uz sindrom *dvostrukog insajdera*. Reč je, naime, o specifičnom derivatu romantičarske ideologije, takozvanom *Volksgeist* fenomenu, ili svojevrsnoj potrazi naučnika za "narodnom dušom" (Stocking 1996).

Lovac na duhove

U društvenim naukama istočne Evrope na prelasku vekova, naročito naukama okrenutim ka proučavanju vlastitog naroda, njegove istorije, običaja, svakodnevice, usmene književnosti i srodnih fenomena, *Volksgeist* fenomen se po pravilu odnosio *isključivo* na seljačko stanovništvo; smatralo se da seljaci u sebi nose dušu i kolektivni identitet nacije, pri čemu je potraga za "dušom naroda" u samoj društvenoj nauci podrazumevala potiskivanje racionalizma u drugi, a isticanje sentimentalnih konstrukcija u prvi plan (Stocking 1996).

Svestan izvesnog broja nedostataka koji bi ovakav pristup nauci mogao sa sobom da nosi, a naročito opasnosti da se naruši njegov ideal "kao mramor hladnog" intelektualca, čija svest "oštra kao sečivo od dijamanta" ne popušta ni u trenucima najsnažnijih osećanja i strasti (Cvijić, *n.d.*, 64), Cvijić je pribegao jednom posebnom metodu proučavanja *Volksgeist* fenomena. Ovaj metod je, uz empirijski pristup istraživanju, trebalo da garantuje "racionalan", "objektivan", "naučni" model izučavanog problema, za razliku od iracionalne potrage za narodnom dušom ograničenom na folklornu građu. Ono što je davalo privid racionalnog metodološkog okvira pri sakupljanju podataka za, primera radi, Cvijićeve karakterizaciju psihičkih tipova južnih Slovena bio je, dakle, empirijski pristup. On sam tvrdi da je do rezultata dolazio prevashodno "*neposrednim metodom*, promatranjem naroda pri putovanju, i to u naseljima i van njih, svih pojava njegova života i njegove materijalne kulture; posmatranjem narodne aktivnosti, i to političke, naročito poslednje dve-tri decenije; posmatranjem istaknutijih porodica i pojedinaca, koji su rodом iz raznih etničkih grupa". Cvijić, doduše, priznaje i da se koristio *posrednim metodama*, proučavanjem istorije "jugoslovenskih plemena", materijalnih i duhovnih spomenika, zatim etnografskih podataka – izvođenjem psihičkih osobina preko analize narodnih umotvorina, narodnih pesama, etnomuzike, proučavanjem etno-

grafskih pripovedača i pesnika koji su "umeli zapaziti psihičke osobine i lokalnu boju pojedinih oblasti i etničkih grupa" (Cvijić, *n.d.*, 255). Posredni, folklorni izvori su, međutim, od sekundarnog značaja za njegov rad na ovom polju. Upada u oči da je Cvijić prevashodno bio sklon posmatranju čoveka kao celine neodvojive od geografskih uslova (dobar primer interakcije priroda-čovek onako kako ga je Cvijić doživljavao mogao bi biti parafraza o stanovnicima karsta od Kranjske do Crne Gore koji vode tešku borbu sa prirodom, što za posledicu ima široko rasprostranjene osobine radljivosti, upornosti u radu, pažljivosti i štedljivosti stanovništva) (Cvijić, *n.d.*, 253). Na osnovu ovoga, Cvijić je stvarao odskočnu dasku za generalizacije, pa potom i esencijalizacije etničkih grupa i naroda, *opisujući čitave zajednice onako kako obrazlaže geografske pojmove*. Svakako da se jedan od motiva za ovako opsežne generalizacije – doduše, s "varijetetima" – ogledao u nastojanju da se putem naučne argumentacije u domaćim i stranim intelektualnim krugovima utemelji teza o jedinstvu južnoslovenskih naroda, i samim tim opravda zahtev za oslobođenjem teritorija koje naseljavaju ti narodi, kao i potonjim ujedinjenjem dotičnih teritorija u celovitu južnoslovensku državu. Ipak, bar još jedan od dotičnih motiva za stvaranje i širenje etničkih stereotipa pod patronatom nauke se ocrta u cvetanju tada veoma popularnih rasnih teorija.

Francuski antropolog Žozef Deniker je 1900. godine sačinio svetsku sistematizaciju ljudskih rasa i u njoj ostavio posebno mesto za Južne Slovence (Ekmečić 1989, 506). Deniker je Južne Slovence smestio u jednu od tri slovenske rase – unutar jedinstvene porodice arijevske rase – među koje je pobrojao Slovence, Srbo-Hrvate, Morlake, Uskoke, Hercegovce, Bosance, Crnogorce i deo makedonskog stanovništva. Ovu rasu nazvao je dinarskom, a njen jezik srpskim. Ekmečić navodi da je "Humanitas heroica", kako je dinarsku rasu nazvao nemački antropolog Gezeman – ovenčavši je kultom junaštva i pregnuća ka "višem cilju" – postala značajan faktor svih balkanskih ideologija nakon 1900. godine, kada se ova teorija predstavila kao novi pokazatelj "iskonjske jedinstvenosti" naroda od srednje Albanije do Venecije (Ekmečić 1989, 503). Iako je Cvijić upozoravao na obazriv tretman rasnih teorija u nauci, on je svakako delio ushićenje svoje generacije Denikerovom ideološki više nego podobnom klasifikacijom. Ne bi bilo naodmet istaći da u svojim antropološkim klasifikacijama južnoslovenskih plemena, Cvijić nije bio daleko od upotrebe rasne tipologije, a time ni šovinističkih aluzija, naročito prema Bugarima, što se može videti iz sledećeg primera:

"Bugarin je tokmak, što znači kratak, zbijen, plećat, širokoga mongoloidnog lica, jako istaknutih jabučica, zatim crnkasto-žučkaste masti i često sjajnocrnih brkova i kose. Međutim su zapadni Sloveni viši, vitki ili duguljasti, mekših crta lica i otvorenije kompleksije; (...) dalje spoljašnje razlike koje potiču ne samo iz fizičke, već i iz razne psihičke prirode *više osećamo nego što ih možemo izraziti*. Jednaka su kod zapadnih Slovena

a drugačija kod Bugara opšta organska osećanja, osećanje života, zvuk i odjek organskog života; kod Bugara je to grublje. Raspoznajemo Srbina i Hrvata i razlikujemo ih od Bugarina i po igri crta i bora na licu, po izrazu očiju i *po onom što lebdi i sija u zenicama i što preleti preko lica*" (kurziv M.P.) (Cvijić *n.d.*, 251).

Oдавде се види kakvom terminologijom Cvijić barata. Njegovo omalovažavanje do skora "bratskog južnoslovenskog plemena" izvedeno je na osnovu "uvida" u "organski život" stanovništva bugarskog etnosa, dakle, na osnovu krajnje nenaučnih i otvoreno uopštenih i negativnih tvrdnji o čitavoj jednoj etničkoj i nacionalnoj grupi; za naučni argument se predstavlja niz nedefinisanih sentimentalnih tvrdnji o onome "što osećamo" kada su u pitanju pripadnici dotične grupe. Ta osećanja ispostavljaju se kao posve negativna, naročito u poređenju s osećanjima koje iste ove odlike "organskog života" izazivaju u "nama" kada govorimo o pripadnicima "našeg" etnosa.

Homo Dinaricus

Vršeći svoju kategorizaciju psihičkih tipova južnoslovenskih plemena, Cvijić se takođe koristio naučnom argumentacijom koja je nosila u sebi implicitnu političku i teritorijalno ekspanzionističku notu. Onako kako je želeo da izopšti bugarski etnos iz velike porodice južnoslovenskih plemena, tako je nastojao da nametne srpski etnos kao dominantan među južnim Slovenima. Cvijićeve dinarski "violentni tip" imao je, naime, nečega herojskog u sebi, neke iskonske rasne potentnosti za velika i revolucionarna dela, mada ga on nije sasvim idealizovao, odnosno nije prenebregao da ukaže i na izvesne negativne osobenosti ovog tipa (Cvijić *n.d.*, 185). Ipak, produkcija ambivalentnih stereotipa o dinarskom čoveku kao o herojskoj balkanskoj figuri velikog srca, ali – katkad – površnog rezonovanja, išla je Cvijiću na ruku iz sasvim praktičnih razloga: prema njegovim ranijim uvidima, dinarska planinska zona većinom je bila naseljena Srbima, a samim tim što su Srbi pleme "s najživljim tradicijama" na Balkanu, dolazio je do, verovatno unapred formulisanog, zaključka da se metanastazičkim pokretima vremenom širila oblast čisto srpskog naroda i srpske narodne svesti (Cvijić *n.d.*, 254). "Homo Dinaricus", savršeni predstavnik Denikerove dinarske rase bio je, dakle, poreklom Srbin. Sa srpsko-crnogorskih dinarskih vrleti on se metanastazičkim kretanjima širio, preko Hercegovine i Dalmacije dalje prema užoj Hrvatskoj, Istri i Sloveniji, a na jug prema Kosovu i Metohiji, Makedoniji, Epiru i Tesaliji sve do Egejskog mora. Najočuvanije crte njegovog psihofizičkog tipa, konzervirane zalihe jugoslovenskih etnografskih osobina, nalazile su se, sudeći bar prema Cvijićevim rezultatima, u planinskim predelima Srbije i Crne Gore.

"Ni kod jednoga naroda na Balkanu nema narodna masa, najširi slojevi, onakvu jednu, jednostavnu, istorijom i događajima potpuno konsolido-nacionalnu dušu (istaknuto u originalu – M.P.) kao kod Srba. (...) U velikim momentima Srbi su kroz istoriju krupno osećali i rukovodili se onim osnovnim instinktom. (...) Naš nacionalni moral, potiče od dubokih, starih i gotovo nesvesnih navika, sklonosti, osećanja, koja skoro automatski određuju ponašanje pojedinog Srbina i srpske narodne mase. To je specifična energija Srba. (...) Dinarska planinska zona je tim načinom bila rasadnik pomenutih svežih etnografskih elemenata i dubokih osobina, kojima su osvežavane i dizane narodne mase u panonskoj ravnici i u dinarskoj primorskoj zoni, na Kosovu i Metohiji" (Cvijić, *n.d.*, 252-254).

Dinarski tip je, tako, pored sve dobre volje da postane opšte jugoslovenski, ipak, takoreći, "dobio prezime na ič" (dok je paradoksalno, a možda i strateški, Cvijić prečutao da je Srbija u kojoj on je živeo bila zemlja doseljenih Srba, a ne nekakva "matica" kojoj bi mogao biti pripisan neki "tip"). Sve što je bilo pokretačko, energično, prkosno, slobodoumno, samovoljno, slobodoljubivo, podsticajno, sveže, produhovljeno, junačko, slavloljubivo, požrtvovano i revolucionarno, a da slučajno nije uzelo maha među stanovništvom na užoj teritoriji Srbije, odigralo se kao posledica metanastazičkih pokreta srpskog naroda sa dinarskog planinskog područja u svim pravcima, čime je "*spremljeno zemljište za kulturno i političko jedinstvo južnih Slovena, pokret, koji je započeo u prvim decenijama 19 veka.*" (Cvijić *n.d.*, 254). Ovaj mit će ostaviti posledice koje trpimo i danas.

Isprva je, kako je već napomenuto, dotični južnoslovenski pokret uključivao i Bugare; Cvijić je bio jedan od intelektualaca uključenih u dugoročno geostrateško planiranje nove mape Balkanskog poluostrva, koji je u prvi mah sudačno pozivao bugarski narod da se priključi borbi za ujedinjenje južnoslovenskih plemena, da bi početkom druge decenije XX veka radikalno izmenio mišljenje (Upor. sa Nadoveza 2003, 130-131).

Za razliku od, recimo, Milana Grola, još jednog velikog srpskog ideologa jugoslovenstva (v. Radojević 1999, 67-84), Cvijić je gotovo preko noći počeo da govori o bugarskom narodu sa nipodaštavanjem, okrenuvši leđa ne samo zamisli o bilo kakvom vidu političke zajednice, već i priznanju ravnopravnosti srpskog seljaka sa bugarskim seljakom. Time su dve "narodne duše" u Cvijićevoj retorici izgubile vrednost jedna prema drugoj, i to tako što je bugarska, slikovito rečeno, splasnula u volumenu, dok je srpska dodatno nabubrela kvalitetom. Ako se još jednom vratimo na ličnost Milana Grola u srpskoj ratnoj politici, uočićemo da je on i u vreme bugarske okupacije, Topličkog ustanka i zločina nad civilnim stanovništvom u Srbiji, zatim i uprkos pisanju knjige o bugarskoj okupacionoj politici i nasilju nad civilnim stanovništvom u Srbiji – uz sugestije Jovana Cvijića – ostao nepokoleban u svom ubeđenju o tome da prostor od Triglava do Crnog mora nastanjuje "jedan narod, pored svih regionalnih ili čak i etničkih razlika" (Radojević 1999, 80). Njegova neobično čvrsta vera u politički savez Srbije sa Bugarskom, i nakon svih svireposti ispoljenih u sukobu dvaju naroda,

preklapala se sa nepokolebivom Grolovom verom u ideale jugoslovenstva, a samim tim i u "napredak ideja i ljudi" (Radojević 1999, 79).

Cvijićevo jugoslovenstvo je, s druge strane, čini se, bilo manje ustanovljeno u iskrenoj ideologizaciji i potpunom poverenju u ideju etničke ravnopravnosti južnih Slovena, a više u empiriji, i to onoj u smislu: "vidim-da-niko-od-nas-još-nije-jugosloven-ali-vidim-i-da-bismo-svi-mi-u-bliskoj-budućnosti-mogli-da-postanemo." Ono što je on smatrao jugoslovenstvom bila je, pre svega, stvar istorijske nužnosti – ujedinjenje Srba, Hrvata i Slovenaca u jedinstvenu državu koja bi zauzimala dobar deo teritorije nekadašnje Austrougarske, pošto se ovoj nanese vojni poraz, predstavljalo je *misiju* Srbije kao nacije, Cvijić to ponavlja nekoliko puta (npr. Cvijić *n.d.*, 60). Od ostalih južnoslovenskih naroda nije se očekivalo ništa sem pristanka na novu nesamostalnost – ovog puta, doduše, "u velikoj jugoslovenskoj bratskoj kući", ali i pod srpskim uslovima. Postavljalo se, ipak, pitanje koje bi druge kombinacije mogle da se izvedu u slučaju da Habsburška monarhija nestane sa Balkana. Hrvatska i Slovenija bile bi sasvim nezaštićene od italijanske i nemačke ekspanzije, dok bi Srbija, delimično "restaurirana" i proširena na zapad i jadransku obalu, zapečatila time zauvek svoje odnose sa Hrvatima (upor. Bakić 2004, 517). Milan Grol je pisao da je stvaranje jugoslovenske države "conditio sine qua non" budući Srbije, ali i da "treba razvaliti sva vrata i sve prozore, otvoriti široke vidike, izazvati široku utakmicu, podići merilo u izboru i ocenama o stvarima i ljudima. Za to je današnja Srbija (...) *mala* (...) To se isto vidi, sa sličnim i drugim razlozima, na drugoj strani, kod Hrvata i Slovenaca..." (Radojević, *n.d.*, 77). Pritom treba napomenuti da je, bar prema uvidima istoričarke Mire Radojević, Grol imao izuzetne moralno-političke kriterijume, sasvim atipične za tadašnju srpsku intelektualnu elitu – lično bih dodao, i mnogo učvršćenije nego što ih nalazimo kod Cvijića, koji je većim delom svog naučnog života i učešća u politici bio pre svega srpski patriota, pa tek onda Jugosloven. Ali i Grol je, možda i zbog situacije među vodećom elitom svojih sunarodnika i savremenika, u prvi plan isticao interese Srbije; i za njega je, dakle, srpski nacionalni identitet bio primarniji od jugoslovenskog multietničkog amalgama.

Evo kako Cvijić 1908. nakon aneksije Bosne, govori o jugoslovenskim težnjama u srpskom i hrvatskom narodu:

"Srbi su svom snagom i svim bićem svojim predstavnici pravog nacionalizma i težnje za svojom i jugoslovenskom samostalnošću. (...) Ta duboka psihološka osobina i glavna politička crta narodne duše oseća se ne samo u Srbiji, koja je takođe bivala pod stranim, i austrijskim upravama, nego isto tako u Bosni, Hercegovini, Dalmaciji, Hrvatskoj itd. Pravoslavni su dakle u celini uporni, nepomirljivi predstavnici težnje za samostalnim nacionalnim i kulturnim životom, i pravoslavna vera je etiketa koja te težnje najbolje obeležava. (...) [ipak, priznaje Cvijić – prim. M.P.] U Dalmaciji su uvek mnogi katolici bili isto tako jaki predstavnici težnje za nacionalnom samostalnošću kao i pravoslavni; u više se prilika iz Dalmacije, koja je na moru, čiji su stanovnici ši-

reg horizonta i pod uticajem nacionalne talijanske kulture, iz Dalmacije su poticali najrazumniji pogledi za srpsko-hrvatskom nacionalnom samostalnošću. (...) [Međutim] glavnu masu toga jugoslovenskoga kompleksa čini srpski narod, koji, osim toga, zauzima i najpovoljnije, ali zato i najteže, geografske položaje, vodi glavnu borbu i podnosi glavne žrtve za tu ideju" (Cvijić *n.d.*, 179).

Pored toga što se koristi romantičarskim idiomima (narodna duša, duboke psihičke osobine itd.) Cvijić ističe veroispovest kao bitan faktor bunta protiv nesamostalnosti, naročito pravoslavnu veroispovest Srba koja na izvesan način, bar prema njegovom poimanju, predstavlja vid avangarde jugoslovenskog pokreta, i to avangarde koja isključuje svaku mogućnost kompromisa sa Habsburškom monarhijom¹. On, doduše, priznaje hrvatsku nacionalnu svest, čiji su najrazumniji pogledi, kako primećuje, u Dalmaciji, oblasti pod uticajem italijanske kulture – u kojoj možda nema trajno osetnih starčevićevsko-frankovskih nastupa prema Srbima, ali se zato ni istaknuti dalmatinski političari, poput Trumbića – koji je tokom rata postao predsednik Jugoslovenskog odbora – nikako ne bi mogli okarakterisati kao imuni na hegemonističke nastupe srbijanskih intelektualaca i političara (Bakić, *n.d.*, 515-520).

A hegemonizma je, kako vidimo, bilo čak i kod Cvijića, koga su strani stručnjaci smatrali za ponajviše kompetentnog, objektivnog i nepristrasnog naučnika sa prostora Balkanskog poluostrva. Koliko god da je želeo da ostane hladan kao "mramor" u najtežim situacijama za svoj narod, koliko god da je smatrao šovinizam za kontraproduktivno blebetanje uskogrudih "patriota", Cvijić je neretko i sam upadao u patriotsku vatru, a tu i tamo bi mu se, kako je već napomenuto, omakla i po koja šovinistička izjava. Primera radi, Cvijić je u govoru održanom nakon Austrougarske aneksije Bosne i Hercegovine 1908, izjavio da je "opšte poznato da su Bosna i Hercegovina oblasti čisto srpske rase" (Cvijić, *n.d.*, 169), iako je i njemu i mnogim njegovim savremenici – pa i onima koji nisu bili direktno upoznati sa tamošnjom "etnografskom situacijom" – moralo biti poznato da na ovom području, pored Srba, postoji izvestan broj stanovnika koji bi se izjasnili kao nosioci hrvatske ili turske nacionalnosti (da ne kažem *rase*). Cvijić svoju homogenu etničku sliku područja BiH želi da dodatno oboji "dokazima" kao što su istovetnost psihičkih osobina naroda čitave oblasti, istovetnost stvaralačkih odlika narodnog duha – od motiva u ornamentici do pogleda na život – istovetnost "suma osećanja i maštanja", itd, tako da narod Bosne i Hercegovine "čini nerazdvojnu celinu sa narodom zapadne Srbije, novopazarskog Sandžaka i Crne Gore" (Cvijić, *n.d.*, 170). Nije sasvim jasno da li je ove svoje izjave Cvijić želeo da predstavi kao

¹ Ovde se pre svega misli na pojedine hrvatske pobornike jugoslovenstva, poput Radića i njegovih pristalica, koji su bili naklonjeni ideji Trojne kraljevine – opstanku Austrougarske, ali uz priznavanje suverenosti Jugoslavije, što je, dakle, bila zamisao koja bi, da je ostvarena, verovatno nosila naziv Austrougaroslavija.

ozbiljne naučne argumente, ali je svakako jamčio za njih svojim naučnim autoritetom samim tim što ih je izgovorio. Tek nakon što je izložio tezu o etničkoj homogenosti područja BiH, on je, više uzgred i sasvim u duhu zaključka, spomenuo da u centralnoj Bosni i između reka Drine i Bosne ima katoličkog stanovništva, ali ne i to da bi ono moglo biti hrvatsko, već samo da *leži u sredini* između Hrvatske i Srbije. Stanovništvo islamske veroispovesti na prostoru BiH Cvijić tom prilikom nije ni spomenuo; komentarišući dve godine potom iseljavanje bosanskih muhadžira, govorio je o njima kao o srpskom plemstvu koje je promenilo veru (Cvijić, *n.d.*, 202).

Sličnu vrstu argumenata on daje i kada govori o južnoj granici Srbije, Makedoniji, i pitanju razgraničenja sa Bugarskom. Iako, doduše, priznaje da područje Makedonije naseljava specifično fluktuantno, prelazno stanovništvo, nacionalno kolebljiva masa, ni srpske ni bugarske nacionalnosti, koje je imenovao Makedonskim Slovenima, on ipak pokušava da odredi do kojih se tačaka pruža legitimitet srpske države na zahtev za južnim teritorijama Poluostrva. Nesumnjivo je da je moravsko-varđarska udolina za Srbiju, prema Cvijićevom shvatanju, bila od presudnog značaja u geostrateškom i ekonomskom smislu. U članku objavljenom u "Glasniku Srpskog geografskog društva" za 1912. godinu, on piše da bi Solun, na čiji zaliv izbija ova udolina "mogao biti najprirodnije pristanište Srbije, ako bi ona svoju teritoriju mogla na Jug toliko proširiti" (Cvijić, *n.d.*, 213). Na drugom mestu, Cvijić spominje Srbiju kao geografski i etnografski zglob između zapadnih i istočnih jugoslovenskih plemena, koja je svojim centralnim položajem na Balkanu i dugačkom moravsko-varđarskom sponom između srednje Evrope i Egejskog mora sudbinski predodređena da odigra pijemontsku ulogu u predviđenom savezu južnih Slovena (Cvijić, *n.d.*, 249). Koncept o pijemontskoj ulozi Srbije kao stožera jugoslovenskog identiteta u budućoj državnoj zajednici ostvario je ogroman uticaj na predratnu i međuratnu srpsku elitu, bilo političku, bilo intelektualnu (u to vreme, a donekle i danas, "intelektualca" i "političara" iz perspektive društvenih uloga najčešće nije bilo moguće jasno razgraničiti). Taj uticaj je bio snažan i direktno ispoljen kako u vodećim strukturama vlasti, tako i među demokratski orijentisanom srpskom opozicijom, koja je Cvijića smatrala za vrlo moćnog političkog saveznika, ali je na osnovu plodova njegovog naučnog angažmana oformila i okosnicu svoje ideologije jugoslovenskog nacionalizma (upor. Radojević *n.d.*, 315-340).

Budući da za pitanje Makedonije nije pronašao oslonac u etnografskom principu, koji je za Cvijićevo poimanje naučne etike bio primaran, on se okrenuo istorijskim izvorima, iznevši svoje primedbe o tragovima istorijsko-nacionalne svesti Makedonskih Slovena, kako je nazivao stanovništvo južno od Prilepa do Soluna, i na istoku do Meste. Ta istorijsko-nacionalna svest, smatrao je Cvijić, iako neutralna, više je naginjala srpskoj nego bugarskoj strani, a maglovite kolektivne uspomene stanovništva ovog područja, prisutne u usmenoj tradiciji, govorile su, prema Cvijiću, o kosovskom boju, Nemanjićima, "car-Lazaru".

"Silen Dušanu" i o "kral-Marku", a ne o bugarskim kraljevima i junacima i njihovim delima (Cvijić, *n.d.*, 154-155). Iako priznaje da u prošlosti nije bilo dovoljno jake srpske niti bugarske civilizacije i nacionalne svesti da bi se "Makedonski Sloveni" asimilovali, on ipak insistira na tragovima istorijskog sećanja, negirajući ovom stanovništvu svaku individualnost, specifičnost i mogućnost za razvijanjem sopstvene nacionalne svesti; time Makedonci postaju Makedonski Srbi ili Makedonski Bugari, ili, u idealnom slučaju, bezlična masa koja generacijama živi na određenoj teritoriji, nemajući vlastite tradicije, kolektivne uspomene i lokalne osobenosti. Kod Cvijića je mnogo toga rigidno, fleksibilnost ustupa mesto totalizujućim generalizacijama. Time se on približava intuitivnim teorijama o kojima u jednom radu Bojan Žikić (Žikić 2005, 70) govori da počivaju na zaključivanju po sličnosti: naime, ako A ima neka svojstva kao B, verovatno poseduje i sva ostala svojstva B, odnosno, u ovom slučaju, ako jedno A ima neka svojstva B, *sva* A poseduju *sva svojstva* B. Pokušaćemo da kroz primer objasnimo ovu logičku operaciju. Naime, Cvijić govori o tome kako mu je neki prilepski guslar 1915. pevao pesmu o zidanju Dečana, o kosovskom boju i kraljeviću Marku. On pritom ne kaže *gde* mu je taj guslar pevao, niti da li je postojala mogućnost da je dotični guslar naučio pomenute pesme negde drugde, sem u Prilepu. Odmah potom, Cvijić pominje da u bitoljskoj kotlini znaju za srpske "kraljske psme" i za Kosovo, potom, da se u Prespi očuvala uspomena o kosovskoj bitci, gde je "pala krvina do kolena" (Cvijić, *n.d.*, 155). Dakle, ako je jedan prilepski guslar poznavao neke pesme koje tematski pripadaju srpskoj epici, sledi da su svi stanovnici Prilepa poreklom Srbi. Isto važi i za dva potonja primera. Takođe, Cvijić ne pominje nijednu nesrpsku tradiciju – iako na Kosovu, Metohiji, u Južnoj Srbiji i u Makedoniji u to vreme mora da je bilo Turaka, Albanaca, Bugara, itd, već samo ističe da, pod uslovom da nema *srpskog* istorijskog sećanja, onda nema *nikakvog istorijskog sećanja* što se čini ne samo nemoguće, već i logički nekonzistentno.²

Ovakva Cvijićeva nefleksibilnost i izrazita težnja za nekritičkim uopštavanjem u naučnom izlaganju, podseća na njegova intrigantna retorička prosuđivanja o nacionalnoj misiji i narodnim zadacima. Kadgod spominje ovako visoke patriotske ideale i spremnosti na žrtve, Cvijić govori o snažnoj koheziji srpskog naroda, o jednodušju koje vlada na svim nivoima – ili, bolje reći, na *oba* – od političkog vr-

---

² Cvijić kaže: "...u narodu se nailazi na srpske istorijske tradicije. To su jedine istorijske tradicije centralne [Balkanske] oblasti. Ali ih nema svuda i naročito nisu u svima krajevima podjednako intenzivne ili podjednako sačuvane" (2000, 155). Postavlja se pitanje: ako ih nema svuda, koje su onda narodne tradicije zastupljene tamo gde nema srpskih? Ako u pojedinim krajevima srpske tradicije nisu dovoljno intenzivne, koje su intenzivnije, odnosno koje ih u etničkom smislu "nadjačavaju", itd. Cvijić ne odgovara na ova pitanja već samo napominje da su srpske tradicije *jedine* na koje je naišao u centralnobalkanskoj oblasti.

ha do širokih seljačkih masa. Pritom se koristi različitim retoričkim trikovima koje publici, bilo čitalačkoj, bilo onoj u auditorijumu, ostavljaju precizne, emocionalno snažne i stimulirajuće "slike u glavama" (upor. sa Rot 2000). U članku naslovljenom "Geografski i kulturni položaj Srbije", štampanom aprila 1914. u "Bosanskoj vili" on se koristi pažljivo odabranim formulacijama koje imaju za cilj da formiraju takve slike: "Ustalila se jedna svest, jedna zajednička volja"; zatim, "usled nagomilanog državnog iskustva od sto godina..." "u detaljima spoljnog programa Srbije nema znatnih razlika između političkih partija", "jaki nacionani instinkti i inteligentnost mnogih ljudi", "neke osobine velike rusko-slovenske duše", "južno nacionalno pitanje", "na istini zasnovani narodni zadaci", "istinitost, krotkost i usmerenost našeg narodnog programa", "težnja za pravičnošću i pravdom kojom su zadahnuti naši seljački slojevi" itd (Cvijić, *n.d.*, 229).

Ovo isticanje istinitosti svakako je imalo zadatak da, između ostalog, sugeriše istinitost rezultata do kojih je Cvijić sam dolazio u svojim terenskim istraživanjima. Insistiranje na istini, otvara put pravdi i pravednom vojevanju, zbog čega će odgovornost za događaje koje je Cvijić dalekovido predviđao još 1908, "pasti samo na Austro-Ugarsku" (Cvijić, *n.d.*, 182). Ogroman Cvijićeve naučni autoritet i društveni ugled uslovili su, i u Srbiji i van nje – pre svega u Francuskoj i Engleskoj – gotovo slepu veru u njegov "naučni sud" i interpretaciju građe kojom je raspolagao, time mu pripisavši – slobodno možemo tako reći – monopol nad istinom, i shodno tome, obezbedivši legitiman "prolaz" njegovim nacionalističko-ideološkim "naučnim" konstrukcijama, koje su opstale dugo nakon što je završio svoju karijeru. Izvestan dogmatizam u pristupu temama nacionalne nauke koji se, dakle, osećao decenijama nakon Cvijića, mnogo toga je dugovao upravo njegovom vanredno bliskom odnosu sa istinom, i krajnje slobodnim interpretacijama građe koja bi se ionako – u kontekstu etnopsihologije i antropogeografije – većinom mogla okarakterisati kao nenaučna (upor. sa Vlahović 1997, Vlahović 1998, Milenković 2008).

Cvijić misionar

Jedna od Cvijićevih ličnih misija, kao najistaknutijeg pripadnika srpske intelektualne elite, "naučno priznatog ne samo u svojoj zemlji, već i u čitavoj zapadnoj Evropi," bila je, čini se, misija smernog i promišljenog formiranja unutaretničkih stereotipa. Ti stereotipi su, kako pretpostavljamo, imali zadatak da, kako u tadašnjem trenutku, tako i u budućoj – nestrpljivo priželjkivanoj – zajednici južnoslovenskih naroda, odgovaraju na pitanja etničkog identiteta, odnosno kulturnog primata nekog od južnoslovenskih "plemena". Okvirno, prema Žikićevoj formulaciji, unutaretnički stereotipi predstavljaju kulturno kognitivno primećivanje da postoje oni-koji-su-kao-mi-ali-ne-i-sasvim-isto-što-i-mi, na osnovu čega se stvaraju, takoreći, "kognitivna pomogala" u pred-

stavi o tome da se pripada jednom širem i kompleksnijem kulturnom entitetu. Oni su, dakle, stalni hijerarhijsko strukturirani podsetnici o tome ko je ko u složenom multietničkom okruženju (Žikić 2005, 79).

Na pitanje "ko su Srbi", Cvijić odgovara u romantičarskom stilu: *pravi Srbin je srpski seljak*. Ali umesto da se zaustavi na toj konstataciji i pokuša, možda, da utvrdi kulturne domete "narodne tradicije", ili odredi odgovarajuće mesto "tradicionalnih" patrijarhalnih i duhovnih koncepata seljaštva u odnosu na strukturu moderne nacionalne države zapadnog tipa, u kakvu je Srbija nastojala da se razvije, on je svojim neposrednim i posrednim metodama pokušao da pro-dre u dubinu narodne duše, ne ustručavajući se pritom da glorifikuje većinu onoga što je tamo "otkrio" ili unapred priželjkivao da "otkrije". Srbija je, kako je već napomenuto, za Cvijića "zemlja misije" a srpski seljak – odnosno, njegova duša – svojevrsni instrument za ispunjenje uzvišenog cilja te misije. U Karađorđu – još jednom srpskom heroju "iz naroda", drugim rečima, (ne)običnom srpskom seljaku – i njegovom oslobodilačkom pokretu odražena je

"vrlo stara, prvobitna osobina narodne duše, starija i od nemanjičkog vremena; osnova joj je u srpskim žvcima i osećanjima, u osobitoj strukturi srpske duše, darovite, osećajne, duboke, koja je sva obuzeta i posednuta težnjom da otme i izvojuje svoje mesto u svetu... Ona dubokim žilama crpe snagu još od Nemanjića, njihovih zemalja, gradova i zadužbina; od kosovske katastrofe, pesama i tradicija za nju vezanih, u kojima je najpotpunije izražena osnovna crta srpske narodne duše: nacionalna osetljivost i visok nacionalni ponos, koji se ne sme uvrediti i *teško onome ko u to darne* (kurziv M.P.), jer narod vekovima misli kako da pokaje i osveti ti uvredu; od bezbrojnih mučenika i hajduka, koji su s narodom patili za njegov dragi i sveti amanet..." itd. (Cvijić, *n.d.*, 224).

Nacionalna kohezija Srba ostvaruje se, prema Cvijićevoj zamisli, nekom vrstom duhovne filijacije čiji su mistični genitori najistaknutije ličnosti loze Nemanjića, a ultimativno predačko tlo – Kosovo; njihova krv, zatim krv Karađorđa i svih srpskih "patnika i junaka", smatra Cvijić, teče u žilama svakog pojedinačnog Srbina, navodeći ga da čini velika revolucionarna dela. To je ono što veže narod naročitim oblikom nacionalne loze čiji najdragoceniji izdanak i nebeski pokrovitelj figurira u obliku pravoslavnog krsta, i to sasvim osobenog, svetosavskog krsta Srpske pravoslavne crkve. Ova religijska osobenost je takođe veoma bitna za identitet nacije, i Cvijić ne propušta da primeti njen značaj. Učinićemo malu digresiju: u romanu "Zli Dusi" slavni književnik F. M. Dostojevski je kroz dijalog dvojice likova opisao pokretačku snagu nacije utemeljenu ne u principima nauke i razuma, niti u ateističkom poretku na kojima ovi principi počivaju, već u potrazi za Bogom, posve jedinstvenim "Bogom nacije". Dostojevski kaže: "Neka nacija je nacija dok god ima svog posebnog Boga, i njemu potčinjava sve ostale bogove na svetu (...) dok god veruje da će kroz Boga biti pobedonosna..." (Dostojevski 1970, 251). Na sličan način, Cvijić tvrdi da je srpska kolektivna duša "primljenim tvorevinama uti-

snula svoj pečat, svoju originalnost, i tako stvorila naročitu pravoslavnu crkvu, sasvim različnu od katoličke, u mnogome različitu i od ostalih pravoslavnih crkava (...) srpsku crkvu, crkvu narodne duše, svoj veliki organ i svoju moćnu zaštitu u svima carstvima i pod svim prilikama" (Cvijić *n.d.*, 224).

Pritom bi se lik "srpskog nacionalnog Boga" mogao prepoznati u obrednim običajima gde su i dalje vidljivi tragovi paganskih kultova, poput slave, spaljivanja badnjaka, zavetini, pokladama, narodnim predstavama o raznim prirodnim fenomenima, ciklusu rađanja i smrti, itd. ali i u usmenoj književnosti, naročito u do danas veoma popularnim "desetercima" kosovskog ciklusa.

Dakle, tri konstitutivna elementa srpske narodne duše su, prema Cvijiću:

- njen tradicionalni misionarski karakter
- njena dvostruka priroda ("heroj-revolucionar"/ "mučenik-patnik")
- njena crkva

Ovi uvidi bi se morali uzeti u obzir kada se govori o Cvijićevoj etnografiji i problematici "etnografski stvarnog" u kontekstu njegovih terenskih istraživanja. Vratimo li se još jednom na pominjan Naumovićev članak, i njegovu primedbu da se *dvostruki insajder* po svojoj definiciji identifikuje sa proučavanim, i primenimo li to na slučaj Jovana Cvijića, uočićemo ne samo to da on sebe smatra nosiocem srpske narodne duše o kojoj s velikom predanošću piše i govori, već možemo i da pretpostavimo nešto više: naime, ako je konstitutivni deo ove kolektivne duše njena misionarska priroda, onda bi se i Cvijić mogao okarakterisati kao naučnik-misionar, pri čemu bi njegova misija, opet, podrazumevala nauku u službi punog ostvarenja srpskih hegemonističkih planova.

Samim tim što čovek nije samo duhovno, već i materijalno biće, Cvijić je sebi postavio zadatak da izgradi unutaretnički stereotip srpskog seljaka i izvan polja mističnog. Ovo je bilo značajno zbog činjenice što je unutrašnja kohezivnost grupe, naspram različitosti u odnosu na susedne etnose, postajala još uočljivija ako su u sam proces stereotipizacije uključeni i psihofizički markeri. Pomenuti stereotipi su se, pritom, uvek prikazivali kao pozitivni, jer su podrazumevali etničku askripciju isključivo putem superlativa. Srpski seljak koji u romantičarskoj vizuri predstavlja svojevrsni avatar nacije, poprma nadmoćne psihofizičke karakteristike u odnosu na pripadnike susednih etnosa. Ovo je kod Cvijića slučaj čak i kada govori o jedinstvu južnih Slovena (Cvijić *n.d.*, 279.)

Kulturno kognitivno primećivanje da postoje oni-koji-su-kao-mi-ali-ne-i-sasvim-isto-što-i-mi na prvi pogled ne ide "uz dlaku" jugoslovenskom idealu. Ali čak i da je taj ideal nadnacionalan – što je za Cvijića eventualno postao tek kasnije, u egzilu tokom Prvog svetskog rata – on nužno podrazumeva "mutaciju" svih uključenih nacionalizama u novi okvir, a ne njihovo potpuno ukidanje, kao što je, primera radi, pokušano Šestojanuarskim "eksperimentom". Moglo bi se reći da bi jugoslovenski nacionalizam bio u *idealnom* smi-

slu – "idealnom" bar iz perspektive srpskog nacionalnog programa – vredno ekvivalentan priznavanju ekavskog dijalekta kao jedinog administrativno validnog među jugoslovenskim narodima uključenim u buduću zajednicu.

Psihofizička superiornost srpskog seljaka je najjasnije vidljiva kada se uporedi s inferiornim karakteristikama nesrpskog seljaka. Na primer: "Seljak (i ostali koji su u Srbiji prema seljaku malobrojni) je snažan, naviknut na nevolje, na nepogode, na umor, na strpljenje, ima mirne živce, prima smrt kao nešto što se ne da izbeći i mora se primiti. Osim toga su mnogi stranci utvrdili, da je seljak gibak, elastičan, inteligentan, razmišlja i ima pojedinačne inicijative, *i time se naročito razlikuje od istočno-bugarskog seljaka*" (kurziv M.P.) (Cvijić *n.d.*, 230).

Na ovom primeru se vidi da je Cvijić: 1) pripisao svim Srbima – uključujući i ono malobrojno stanovništvo koje u to vreme nije bilo, u strogom smislu, seljačko – taksativno navedene, pozitivne psihofizičke karakteristike seljaka; 2) objektivnu sliku svojih naučnih tvrdnji želeo je da potvrdi primedbama nedefinisane (ali i nezainteresovane) "treće strane" – "mnogi stranci su utvrdili..." 3) koherentnom celinom unutaretničkih stereotipa nastojao je da formira iskrivljen "odraz u ogledalu" susedne etničke grupe, i time pruži definitivan odgovor na pitanje "ko je ko" u datom multietničkom okruženju.

Treba uzeti u obzir da je članak, odakle je ovo citirano, objavljen aprila 1914. godine, dakle u osvit Prvog svetskog rata, i nedugo po završetku srpsko-bugarskog rata. Ali time se ne može opravdati Cvijićeva manipulacija vlastitim naučnim autoritetom i njegovo promovisanje etničkih stereotipa, bilo pozitivnih, bilo negativnih, naročito ne u svetlu njegove naučne "moralnosti" koja zahteva "kao mramor hladnog" naučnika čak i kada se u narodu razbuktaju nacionalističke strasti.

Cvijiću se, međutim, na drugom mestu – i to kada o govori o jedinstvu južnih Slovena – čini da u Srbiji ima "najviše *razboritih, uviđavnih i široke pameti seljaka*" (istaknuto u originalu M.P.) (Cvijić *n.d.*, 279). Pošto nabraja neke istovetne psihičke karakteristike Srba, Hrvata i Slovenaca (bez, doduše srodnih, ali po mnogo čemu "faličnih" Bugara), on ipak ističe izvesne osobenosti koje su, prema njegovom mišljenju, kod Srba na višem nivou u odnosu na ostale balkanske narode: "Kod Srba je jače no kod ostalih razvijeno sve ovo što je *osećajno i afektivno*; zatim je naročito razvijena *nacionalna istorijska svest*; (...) veća je smelost Srba, i moralna i duhovna" (Cvijić *n.d.*, 253). "Mi smo narod s najjačom nacionalnom svešću na Balkanu; ima oblasti gde je srpska misao glavni motiv narodne duše" (Cvijić *n.d.*, 63).

Intrigantno je pitanje iz kog je razloga Cvijić – zajedno sa najvećim brojem pripadnika srpske inteligencije – uspeo da do te mere omalovaži hrvatski nacionalizam, predstavljajući ga i sebi i drugima gotovo ništavnim u odnosu na srpski. Možda je za tipičnog nosioca hrvatske nacionalne svesti – bar među političarima – smatrao Radića, koji je u svojim otvoreno šovinističkim nastupima prema Srbima u Austrougarskoj bio donekle veći strateg u odnosu na, recimo,

Starčevića i potonje frankovce. Možda je smatrao da je pasivan hrvatski odnos prema austrougarskim vlastima znak slabosti hrvatske nacionalne svesti. Verovatno je, međutim, da je blagovremena dijagnoza ovog problema mogla, ako ne da spreči, onda bar da ublaži nacionalističku psihozu uočljivu ne samo tokom Drugog svetskog rata, već i u novijoj istoriji, koja je pratila raspad SFRJ.

Nacionalna svest slovenačkog stanovništva, o kojem je Cvijić priznao da najmanje zna, očito da takođe nije bila preterano okrenuta Srbima, ili bar ne u onoj meri u kojoj je Cvijić to želeo da predstavi. Naime, iz istorijskih izvora (Ekmečić *n.d.*, 711) saznajemo da su u prvim mesecima Prvog svetskog rata u čitavoj Sloveniji (isto važi i za prostor Bosne i Hercegovine i veći deo Hrvatske) samoinicijativno organizovane prilično burne antisrpske demonstracije. Tokom tzv. "Julske krize" – razdoblje od atentata u Sarajevu do objave i početka rata – u Ljubljani su se vijorile habsburške zastave, građanstvo je bilo prodrmano burom probuđenog patriotizma, a u masu se unela lozinka "Srbe na vrbe" (ibid). Ekmečić tvrdi da je takvo raspoloženje vladalo uglavnom u područjima gde je politika socijalnog klerikalizma bila najsnažnije ukorenjena. Verovatno bi bilo suvišno napomenuti da građanski slojevi slovenačkog stanovništva u Monarhiji većinom nisu bili za ujedinjenje sa Srbijom, koja građanstvo u to vreme jedva da je imala. Cvijić je i sam polagao nade većinom u seljaštvo, tvrdeći da su seljaci mnogo bliži jedni drugima, i da će osim najbolje (drugim rečima, ideološki podobne) inteligencije, "seljak i radnik postati glavni stubovi zajednice" (Cvijić *n.d.*, 356). Njegova zabluda u vezi simpatija nesrpskih seljaka prema jugoslovenskoj ideji logički isplivava na površinu već i nakon ove njegove izjave. Ako pretpostavimo da na datoj teritoriji građanstvo ima određeni stav o nečemu, možemo li s pravom tvrditi da stanovništvo koje živi na selu – a izloženo je, posredno ili neposredno, političkim strujanjima najbližeg grada – nema vrlo sličan stav o toj stvari? Uostalom, hrvatske i slovenačke političke stranke koje su se obraćale seljacima, poput Radićeve "seljačke" ili Ljudske stranke u Sloveniji nisu bile ništa manje nacionalistički orijentisane od, recimo, Pašićevih radikala u Srbiji (Bakić *n.d.*, 434-528).

Poslednja runda bitke za teritorijalno proširenje

Istrajnost u iluziji poistovećenja narodnih masa sa jugoslovenskom idejom najuočljivija je kada se uzme u razmatranje Koruški plebiscit. Cvijić je smatrao da su najveća prepreka za pozitivan ishod plebiscita tzv "deutschfreundliche Slowenen" ili, kako ih je on nazvao "Nemčure" – slovenačka "flotantna masa" čija je nacionalna svest mnogo bliža nemačkoj nego jugoslovenskoj. Ipak, nisu za njega samo "Nemčure" predstavljale problem. Postojala je tu još jedna kategorija slovenačkog stanovništva od koje Cvijić nije znao šta da očekuje: "Ove dve grupe Slovenaca ["svesni" i "Nemčure"] nisu oštro odvojene,

nego su vezane prelazima, jednom grupom kolebljivih koji ne kazuju kako će glasati, i zavisi od prilika na koju će stranu preći; za njih Slovenci imaju lepu reč: "omahljivci" (Cvijić *n.d.*, 334).

Prema tome, i u Koruškoj je on izvršio svoju malu, geografski omeđenu kategorizaciju tipova "nosilaca nacionalne svesti", razvrstavši etnografski "čiste" Slovence u tri grupe. One koje je nazvao "svesnim" Slovincima smatrao je jugoslovenski svesnim, ali i svesnim svojih interesa, svoje budućnosti i života u slobodi koji ih čeka pošto stupe u novoformljenu južnoslovensku zajednicu. Za ostale dve grupe je smatrao da su pritisnute "strahom od Nemaca" i da je taj strah najbitniji uzrok njihove germanofilije (s tim u vezi, on nije priznavao postojanje austrijske nacije, već ju je u rasističkom maniru klasifikovao u "nemačku rasu"). Pored "vere u moć gospodara" kao duboke psihičke osobine, Cvijić je ipak smatrao da su Koruški Slovenci dosta "solidni", vredni, pitomi i da imaju izvestan unutrašnji život kojim će obogatiti jugoslovensku celinu. Kao nepriko-snoveni stručnjak za psihičke osobine čitavih populacija, i pored konstatacije prisustva izvesnog broja "Nemčura" i "omahljivaca", on je imao veliko poverenje u to da će plebiscitna zona A, pod srpskom upravom i vojnom okupacijom – inače, prema njegovom mišljenju, teritorijalno veća i brojnija etnografski čistim Slovincima – pripasti Kraljevini SHS. Uz to, što se same uprave i vojske tiče, smatrao je da ovo srpsko prisustvo utiče na smanjenje broja "Nemčura" i "omahljivaca", kao i da formira jugoslovensku protivtežu dugogodišnjoj germanizaciji na tom području (*ibid*). Dakle, Srbe je smatrao glavnim nosiocima jugoslovenskog identiteta, a "svesne" Slovence za podgrupu Koruških Slovenaca koja taj identitet najlakše prima kao svoj. S obzirom na to da se, obilazeći zonu B – a moguće i na pojedinim tačkama zone A – uglavnom koristio nemačkim jezikom, mora da je kod Slovenaca na koje je nailazio po selima i varošima tražio one psihičke crte koje je smatrao tipičnim za jugozapadne Slovence, jer su, njegovom istraživačkom oku, po svemu sudeći bili u mnogo čemu sličniji Germanima. Na kraju je eksplicitno naveo samo vrednoću i pitomost kao glavne odlike "narodne duše" koje predstavljaju sponu sa slovenskom grupom, odlike toliko opšte da ih je svakako moguće naći svuda u svetu, bez obzira na etničku, nacionalnu ili "plemensku" pripadnost. Etnički identitet Koruških Slovenaca bio je, na osnovu Cvijićevih uvida, zabrinjavajuće blizak nemačkom, i zbog toga što se nametao u prvi plan, onemogućavao mu je da uoči svu šarenolikost stanovništva, kao i ono što ga u kulturnom smislu odvaja od Nemaca.

Cvijić je u okviru sopstvenog etnosa primećivao mnoge varijetete, lokalne osobenosti, pozitivne i negativne psihološke karakteristike itd, a kod svih ostalih – Slovenaca naročito, jer ih je najslabije poznavao – vrlo malo; nesrpska južnoslovenska plemena imao je običaj da predstavlja kao etnokulturno kompaktna, ili sa malim brojem varijeteta koji su se, opet, predstavljali kao kompaktne celine. Zbog toga je, vrlo verovatno, i bio toliko ubeđen u pozitivan ishod plebiscita: njegove kategorizacije nisu dozvoljavale opciju da "sve-

sni" Slovenci glasaju za ostanak u Austriji, a "Nemčure" za pripajanje Kraljevini SHS. Drugim rečima, njegov strogo parcelisani pogled na svet sprečavao ga je u tome da uvidi da omahljivaca ima i izvan kategorije omahljivaca.

Da li bi se, onda, Cvijić mogao nazvati lakovernim kada su u pitanju procene "realne situacije" na području koje zahvata njegovo terensko istraživanje? Vođen svojim ideološkim ubeđenjima i unapred zamišljenim "rezultatima" koje je u terenskom radu trebalo samo potvrditi, on je, čini se, čuo, video i beležio poglavito ono što se preklapalo sa željenim stanjem stvari. Odatle je nužno sledila izvesna redundantnost u beleženju i interpretaciji rezultata ovih istraživanja, bar u slučaju koji nas zanima, a to je Cvijićev etnografski rad.

Negativan ishod plebiscita Cvijić je interpretirao kao pobedu dugogodišnjeg austrijskog uticaja, smatrajući da su Koruški Slovenci glasali za administraciju sa kojom su se vremenom saživeli, žrtvovavši pritom svoju narodnost (Cvijić *n.d.*, 244). Ali, stvari bi se mogle sagledati i drugačije: slovenačko stanovništvo u zoni A je srpsku upravu i vojsku moglo doživeti upravo onako kako Cvijić nije želeo da je predstavi – kao okupacionu silu. Raspitujući se o raspoloženju u narodu, Cvijić je, možda, dobijao informacije za koje su njegovi informanti pretpostavljali da ga, kao neformalnog predstavnika dotične okupatorske uprave, neće ozlojediti. Sam rezultat plebiscita sugerisao je to da stanovništvo Koruške nije doživljavalo srpsku vojsku kao oslobodilačku, niti jugoslovenske ideale kao relevantne u bilo kom smislu za njihov dalji lokalni razvoj. Ovo stanovništvo nije glasalo za "narodnost" zato što bi, bar prema našoj interpretaciji, vlast prosto prešla iz ruku jednih u ruke drugih, možda u kulturnom smislu čak i značajnije Drugih nego što su to bili Austrijanci. Uopšte je vrlo verovatno da su narodi Kraljevine SHS, kao i potomje SFRJ bili jedni drugima *Drugi* u tolikoj meri da je većinu kriznih perioda obe države pratio strah od egzistencijalne ugroženosti Drugima. Ovo naročito važi za odnos između Srba i Hrvata, a koliko je taj strah bio utemeljen u stvarnosti pokazao je Drugi svetski rat i novija balkanska istorija.

Zaključak

U Cvijićevo vreme, etnologija nije bila od tako minornog značaja za nacionalna pitanja male, tek stvorene države na politički nestabilnom balkanskom prostoru. Nacionalni program Srbije Cvijićevog vremena – prelazak iz XIX u XX vek – zajedno sa svim što je u sebi sadržavalo element nacionalnog, bio je od velike važnosti za srpsku državnu politiku koja je, koristeći se romantičarskim diskursima kao ključevima za prevazilaženje nacionalne inferiornosti, od samog sticanja nezavisnosti težila stalnom teritorijalnom širenju. Istorija i etnografija upotrebljavale su se kako u unutrašnjoj, tako i u spoljašnjoj propagandi, kao nauke preko kojih je bilo moguće "dokazati" pravo jednog naroda

na sporne teritorije drugih, susednih naroda, čime je nauka postala u velikoj meri instrument nacionalističkih, kao i hegemonističkih težnji.

U društvenim naukama istočne Evrope na prelasku vekova, naročito naukama okrenutim ka proučavanju vlastitog naroda, njegove istorije, običaja, svakodnevice, usmene književnosti itd, smatralo se da seljaci u sebi nose dušu i kolektivni identitet nacije, pri čemu je potraga za "dušom naroda" u samoj društvenoj nauci podrazumevala potiskivanje racionalizma u drugi plan, a isticanje sentimentalnih komponenti "duha" istraživane zajednice u prvi plan. Cvijić je pribegao jednom posebnom metodu proučavanja *Volksgeist* fenomena koji je, uz empirijski pristup istraživanju, trebalo da garantuje "racionalan", "objektivan", "naučni" model izučavanog problema, za razliku od iracionalne potrage za narodnom dušom ograničenom na folklornu građu. Folklorni izvori, iako prisutni, bili su od sekundarnog značaja za njegov rad na ovom polju. Upada u oči i to da je Cvijić prevashodno bio sklon posmatranju čoveka kao celine neodvojive od geografskih uslova, na osnovu čega je stvarao platforme za generalizacije, pa potom i esencijalizacije čitavih etničkih grupa.

Ni u svojim antropološkim klasifikacijama južnoslovenskih plemena, Cvijić nije bio daleko od upotrebe krajnje nenaučnih i otvoreno uopštenih i negativnih tvrdnji, pri čemu je za naučne argumente upotrebljavao niz nedefinisanih, romantičarski obojenih tvrdnji o onome "što osećamo" kada su u pitanju pripadnici etnokulturno različite grupe. Dotična osećanja su imala tendenciju da se prikažu kao posve negativna, naročito u poređenju s osećanjima koje iste ove odlike "organskog života" izazivaju u "nama" kada govorimo o pripadnicima "našeg" etnosa. S druge strane, produkcija ambivalentnih rasnih stereotipa o dinarskom čoveku kao o herojskoj balkanskoj figuri koja je istovremeno pitoma i plahovita, mudra i površna, osećajna i puna destruktivnog gneva prema neprijatelju, išla je Cvijiću na ruku iz čisto praktičnih razloga: njegova argumentacija se, naime, kretala ka tome da su Srbi pleme "s najživljim tradicijama" na Balkanu i šire, čime je postepeno dolazio do zaključka da se metanastazičkim pokretima vremenom širila oblast srpskog naroda i srpske narodne svesti duž čitavog teritorijalnog prostora naseljenog južnim Slovenima.

Cvijićevo kreiranje unutaretničkih stereotipa imalo je zadatak da, kako u tadašnjem trenutku tako i u budućoj zajednici južnoslovenskih naroda, odgovara na pitanja etničkog identiteta, odnosno kulturnog primata nekog od južnoslovenskih "plemena". Ovi stereotipi predstavljali su stalne hijerarhijsko strukturirane podsetnike o tome ko je ko u složenom multietničkom okruženju, pri čemu su stereotipi o vlastitoj etničkoj gupi bili prikazivani kao pozitivni, podrazumevajući etničku askripciju isključivo putem superlativa. Srpski seljak, koji je u romantičarskoj vizuri predstavljao svojevrсног avatara nacije, kod Cvijića je poprimio nadmoćne psihofizičke karakteristike u odnosu na pripadnike susednih etnosa. Pošto je nabrojao neke istovetne psihičke karakteristike Srba, Hrvata i Slovenaca, Cvijić je ipak istakao izvesne osobenosti koje su, prema njegovom mišljenju, kod Srba

na višem nivou u odnosu na ostale balkanske narode, čime je nedvosmisleno podržao ideju kulturne i političke dominacije Srbije u budućoj državnoj zajednici južnoslovenskih naroda. Ove "superlativne" karakteristike Srba u odnosu na ostale južnoslovenske etničke grupe, ogledaju se, prema Cvijiću u:

- Glavnim odlikama narodne duše: nacionalnoj osetljivosti i visokom nacionalnom ponosu.
- Glavnoj *političkoj* odlici "narodne duše": Srbi kao predstavnici "pravog nacionalizma", ali i jedini iskreni borci za jugoslovensku samostalnost.
- Srpskom seljaštvu: u Srbiji ima "najviše razboritih, uvidavnih i široke pameti seljaka".
  - Superiorno razvijenoj nacionalnoj svesti Srba.
  - Snažnijim sentimentalnim odlikama srpskog naroda nego što je to slučaj kod susednih etničkih grupa: "Kod Srba je jače no kod ostalih razvijeno sve ovo što je *osećajno i afektivno*".
  - Većoj moralnoj i duhovnoj smelosti Srba.
  - Snažnoj koheziji srpskog naroda, "jednoumlju koje vlada na svim nivoima".
  - Autentičnom i slobodarskom, i samim tim superiornom uticaju Srpske pravoslavne crkve na ideologiju jugoslovenstva u odnosu na susedne veroisповesti.

Cvijićevo jugoslovenstvo, bez obzira na eventualno širenje njegovih političkih pogleda u emigraciji, nije, dakle, moglo u roku od samo par godina – kao i nakon proboja Solunskog fronta i konačnog trijumfa sila Antante u Prvom svetskom ratu – imati nadetnički, već samo *manje ili više prikriven etnocentrični karakter*. Isto tako, nije moglo podrazumevati gubitak srpskog etničkog identiteta u planiranom projektu "stapanja" južnoslovenskih plemena u jednu nadnacionalnu celinu, budući da je iz Cvijićeve perspektive srpski identitet predstavljao stožer jugoslovenske nacionalne svesti i rezervoar "svežih etnografskih odlika" *na osnovu kojih je trebalo graditi* buduću zajednicu južnih Slovena. U ovom kontekstu, srpstvo je po svim, za Cvijića relevantnim, osnovama ostvarilo pravo da u kulturnim i političkim okvirima buduće države na jugozapadu Balkana, u najmanju ruku, nosi titulu "prvog među jednakima".

Literatura

- Bakić, Jovo. 2004. *Ideologije jugoslovenstva između srpskog i hrvatskog nacionalizma*. Zrenjanin: Gradska narodna biblioteka "Žarko Zrenjanin".
- Comas, Juan. 1962. More on "Scientific" Racism. *Current Anthropology* 3 (3): 284-302.

- Cvijić Jovan. 2000. *Sabrana dela, knj. 3 (tom I), Govori i članci*. Beograd: SANU – Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Dostojevski, F.M. 1970. *Zli Dusi*. Beograd: Rad.
- Ekmečić, Milorad. 1989. *Stvaranje Jugoslavije 1790-1918 knj.2*. Beograd: Prosveta.
- Milenković, Miloš. 2008. *O naučnom radu i našem univerzitetu (sto godina kasnije)*. Beograd: Glasnik Etnografskog muzeja 72: 41-50.
- Nadoveza, Branko. 2003. Južnoslovenski etnički procesi po shvatanju Jovana Cvijića. *Politička revija* 2(2): 130-131.
- Naumović, Slobodan. 1998. Romanticists or Double Insiders? An Essay on the Origins of Ideologised Discourses in Balkan Ethnology. *Ethnologia Balkanica* 2: 101-121.
- Obituary: Jovan Cvijić. 1927. *Geographical Review* 17 (2): 190-197.
- Radojević Mira. 2007. *Naučnik i politika – Politička biografija Božidara V. Markovića (1874-1496)*, Beograd: Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet.
- Radojević, Mira. 1999. Milan Grol u borbi za jugoslovensku ideju. *Jugoslovenski istorijski časopis* (1-2):67-84.
- Rot, Klaus. 2000. *Slike u glavama – ogledi o narodnoj kulturi u jugoistočnoj Evropi*. Beograd: XX vek.
- Stanković, S. M. 2004. Jovan Cvijić o nastavi i nauci. *Beograd: Glasnik Srpskog geografskog društva* 84(2): 61-70.
- Stocking, George W. Jr. (ed). 1996. *Volksgeist as Method and Ethic: Essays on Boasian Ethnography and the German Anthropological Tradition*. Wisconsin: University of Wisconsin Press.
- Trgovčević, Ljubinka. 1986. *Naučnici Srbije i stvaranje Jugoslavije*. Beograd: Narodna knjiga – Srpska književna zadruga.
- Trgovčević, Ljubinka. 1973. Jovan Cvijić u prvom svetskom ratu. *Istorijski časopis - XXII*: 385-396.
- Vlahović, Petar. 1997. Doprinos Jovana Cvijića proučavanju etničkih zajednica i etnosa. *Glasnik Srpskog geografskog društva* 77(1): 23-30.
- Vlahović, Petar. 1998. Dinarski tip i njegove antropološke karakteristike. *Glasnik Antropološkog društva Jugoslavije* 34: 67-71.
- Žikić, Bojan. 2005. Konstrukcija identiteta u dualnoj etnokulturnoj zajednici: Seleuš. *Zbornik radova, Etnoantropološki problemi, Problemi identiteta savremene Srbije*: 171-182.
- Žikić, Bojan. 2005. Etnokulturna dualnost i (etnički) stereotipi. *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 53: 67-81.

Marko Pišev

Who Is Who in the Kingdom of the Serbs, Croats and Slovenes:
A Formal Analysis of Jovan Cvijić's
Treatise on South Slav Unity

The paper explores the causes and effects of the ideological background of Jovan Cvijić's anthropogeographical and ethnopsychological research in

---

the former Yugoslav region of the Balkan Peninsula. The paper shows that - Cvijić's intellectual endeavors to forge a new Yugoslav identity, which he believed to be indispensable for the successful implementation of the South Slav state unification project, were based on ethnocentric premises that resulted in implicit "scientific" evidence about kinship among the South Slavs recognized through Serbian ethnic attributes. For Cvijić, therefore, the Yugoslav idea did not in essence have a supraethnic character; on the contrary, it was - the Serbian identity that provided the basis of the Yugoslav "nation".

Key words: history of Serbian ethnology, Jovan Cvijić, cognitive policy, South Slavs, invention of identity, Yugoslavia, Serbia

Marko Pišev

Qui est qui dans le Royaume SHS:
Analyse formelle du débat de Cvijić
sur l'unité des Slaves du Sud

L'objectif de ce travail est d'exposer les causes et les conséquences des origines idéologiques des recherches anthropogéographiques et ethnopsychologiques de Cvijić sur l'espace de la partie autrefois yougoslave de la Péninsule des Balkans. Les efforts intellectuels de Cvijić de constituer une nouvelle identité yougoslave qu'il considérait comme indispensable pour la réalisation réussie du projet étatique d'union sudslave, portaient, comme va le démontrer ce travail, des prémisses ethnocentriques d'où ont découlé des preuves 'scientifiques' implicites sur la parenté des Slaves du Sud reconnue à travers les attributs ethniques serbes des Slaves. Par conséquent, pour Cvijić l'idée yougoslave n'avait pas essentiellement un caractère supra-ethnique, mais au contraire, l'identité ethnique serbe était placée au cœur de la 'nation' yougoslave.

Mots clés : l'histoire de l'ethnologie serbe, Jovan Cvijić, politique du - savoir, Slaves du Sud, invention de l'identité, Yougoslavie, Serbie

Primljeno 26.11.2009.

Prihvaćeno 25.12.2009.